

MÛSÂ CÂRULLÂH'IN TÂRÎHU'L-KUR'ÂN VE'L-MESÂHİF ADLI ESERİ VE TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DEĞERİ

Mustafa ŞENTÜRK (*)

ÖZ

Mûsâ Cârullah'ın (1875-1949) Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif adlı eseri, bir sayfalık giriş yazısı dâhil 38 sayfadan oluşan bir risâledir. Eserin girişinde kitabın, Kur'ân ve mushaflar tarihi, Kur'ân'ın i'câzı ve çeşitleri ile Sahabe mushafları hakkında bilgiler içereceği belirtilmektedir. Çalışmamızda Cârullah'ın bu eserini incelemek ve tefsir ilmi açısından değerlendirmek istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Mûsâ Cârullah, Kur'ân Tarihi, Mushaf, Tefsir.*

ABSTRACT

Musa Carullah's Work Târîh al-Qur'ân wa al-Masâhif and its Scientific Value in Tafsir

Mûsâ Cârullah's (1875-1949) work Târîh al-Qur'ân wa al-Masâhif is a treatise consisting of 38 pages, including a one-page introductory. In the introduction of the book, it is stated that contains information about the history of Qur'an and Mushafs and Qur'an's miraculous narrative and miraculous narrative types and Companions'/Sahabas' Mushaf's. In our study, we want to examine Cârullah's work and criticize it in respect Tafsir.

Keywords: *Musa Carullah, History of Qur'an, Mushaf, Tafsir.*

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafasenturk@trakya.edu.tr

Giriş

Bilindiği gibi “Kur’ân Tarihi” denilince, vahiy sürecinin başlangıcından itibaren yaşanan olaylar; Kur’ân’ın inzâli, hıfzı, yazılması, kitaplaşması, çoğaltılması, yedi harf ve kırâatler gibi konular anlaşılır.

Kur’ân’ın özetle Hz. Peygamber (sas) döneminde yazıldığı, Hz. Ebû Bekir (13/634) döneminde cem edildiği, Hz. Osman (35/656) zamanında da çoğaltıldığı ve çoğaltılan nüshaların önemli İslâm merkezlerine gönderildiği bilinmektedir¹.

Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı yazdırırken, Sahabe’nin de (ra) cem ve istinsâh ederken titizlendikleri gibi; -bazı oryantalistlerin iddialarının aksine- Müslüman âlimler de titizlikle Kur’ân tarihi ile ilgili yetkin eserler vermişlerdir. Mesela klasik dönemde İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî (316/929) *Kitâbü’l-Mesâhif*i yazmış, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838) *Fezâilü’l-Kur’ân*’da, Ebû Abdullah es-Sayrafi de (790/1388) *Nüketü’l-İntişâr*’da² konuyu müstakil başlıklarla ele almışlardır. Ayrıca Mushafların imlâsına ilişkin kitaplar da kaleme alınmıştır. İbnü’s-Serrâc el-Bağdâdî’nin (316/929) *eş-Şekl ve’n-Nakt*’ı ile Ebû Amr ed-Dânî’nin (444/1053) *el-Muhkem*’i bunlardandır. Modern dönemde ise Müslüman âlimlerin konuya ilgilerinin Mûsâ Cârullâh ile başladığını söylemek yanlış olmayacaktır³. Yine bu dönemde Kur’ân tarihi alanındaki “ilk Türkçe eseri”, 1916’da basılan *Târîh-i Kur’ân-ı Kerîm*’i ve müellifi Mehmed Şerefeddin Yaltkaya’yı (1879-1947) zikretmek gerekecektir⁴.

Târîhu’l-Kur’ân ve’l-Mesâhif adlı, makalemizin konusu olan bu eserde, Müslüman âlimlerin Kur’ân tarihi hakkındaki çalışmalarını hatırlatan Mûsâ Cârullâh da, örnek olarak Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî’nin (444/1053) *el-Mukni*’ ve *el-Muhkem fi’n-Nukat* adlı eserlerini, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbnü’l-Bennâ el-Merâkeşî el-Ezdî’nin (721/1321) *Unvânü’d-Delîl fi Mersûmi Hattî’-Tenzîl*’ini zikreder; ayrıca Celâlüddîn es-Süyûtî’nin

- 1 Ayrıntılı bilgi için örnek olarak bkz. Muhammed Mustafa el-A’zami, *Kur’ân Tarihi* (Çev. Ömer Türker, Fatih Serenli), İz Yay., İstanbul, 2006, ss. 105-140; Ziya Şen, *Kur’ân’ın Metinleşme Süreci*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007, ss. 57-259.
- 2 Bu eser, Ebû Bekr el-Bâkullânî’nin (403/1003) *el-İntisâr li Sıbhati Nakli’l-Kur’ân*... adlı eserinin muhtasarı olup Muhammed Zeglûl’ün tahkikiyle 1971’de basılmıştır. Dolayısıyla Mehmet Emin Maşalı’nın bir sonraki dipnotta verdiği kaynaktaki, Sayrafi’yi değil de Bâkullânî’yi zikretmesi daha yerinde olurdu diye düşünüyoruz. Krş. Mustafa Öztürk, “Zerkeşî’nin Kaynakları -el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân Üzerine Bir İnceleme-”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 3, sayı 2, 2003, ss. 203-204, 118. dipnot.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, DİA, XXXI/247-248.
- 4 Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Sümertaş, “Mehmed Şerefeddin Yaltkaya’nın (1879-1947) *Târîh-i Kur’ân-ı Kerîm*’i Üzerine Bir Değerlendirme”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sayı: 39, ss. 337-362.

(911/1505) *Kütübü'l-Akrân fî Kütübî'l-Kur'ân*'ı yazdığını ve *el-İtkân*'ın 76 bâ-bından birini bu konuya ayırdığını belirtir⁵.

Kur'ân'ın metinleşme sürecine ve Kur'ân metninin güvenilirliğine dönük oryantalist ilgi, Theodore Nöldeke'nin (1836-1930) 1860'ta yayınladığı *Geschichte des Qurans (Kur'ân Tarihi)* adlı eseri ile başlamış ve bu ilgi 20. yy. ortalarına kadar, yaklaşık bir asır sürmüştür⁶. Bu asır, aynı zamanda Mûsâ Cârullâh'ın yaşadığı dönemdir.

Oryantalistlerin bu alanda ilgilerini, özellikle Kur'ân'ın Hz. Peygamber zamanında yazılması ve kayıt altına alınması, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman (ra) zamanlarında cem edilmesi ile İmam Mushaf'ın belirlenip çoğaltılması, Sahabe Mushafı, Yedi Harf ve Kırâatler meselelerine yoğunlaştırdıkları görülmektedir⁷.

Bu süreçte Mûsâ Cârullâh'ın müsteşriklerin Kur'ân tarihi alanındaki rahatsız edici bu çalışmalarına ilgisiz kalmadığını ve çalışmamızın da konusu olan *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif* ile *Tashih-i Resm-i Hatt-ı Kur'ân*, *Hurûfu Evâilî's-Süver* ve *Tertibü's-Süveri'l-Kerîme* gibi eserleriyle konuyu açıklığa kavuşturma ya çalıştığını söylemek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

1. Mûsâ Cârullâh'ın *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif* Adlı Eseri

Mûsâ Cârullah (1875-1949); Buhara, İstanbul, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Şam gibi İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerinde islâmî ilimleri tahsîl etmiş, daha sonra çeyrek asır kadar dönemin modern bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Petersburg'da yaşamıştır. Bu sebeple Cârullah'ın hem islâmî ilimlere vâkıf bir ilim adamı hem de modern düşünce hareketlerine âşına bir mütefekkir olduğu söylenebilir⁸.

5 Mûsâ Cârullah, *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg, 1323/1905, s. 18.

6 Bilal Gökkır, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'an'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 27, ss. 11-17. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Selahattin Sönmezsoy, *Kur'ân ve Oryantalistler*, Fecr Yay., Ankara, 1998, ss. 176-192.203-225; Muhammed Mustafa el-A'zami, *age*, ss. 369-389.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Gökkır, *agm*, ss. 17-26.

8 Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yay., Ankara, 1994, ss. 54-55. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Rahmi Balaban, "Musa Carullah, 1875-1949; Hayatı, Felsefesinden Birkaç Çizgi, Eserleri", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, I/1-4, 1953, ss. 173-178; Osman Keskiöglü, "Mûsâ Cârullah (1875-1949) Hayatı, Görüşleri Ve Eserleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, 1964, ss. 63-73; Ahmet Kanlıdere, "Mûsâ Cârullah", DİA, İstanbul, 2006, XXXI/214-216.

Cârullah -kendisi eserinde belirtmemekle birlikte, Mehmet Görmez'den öğrendiğimize göre- *Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif* adlı bu risâleyi Mısır'da henüz talebe iken yazmış, ancak memleketine dönünce bastırabilmiştir⁹. Eser, bir sayfalık giriş yazısı dâhil 38 sayfadan oluşan bir risâledir. Çalışmamızda esas aldığımız baskısı, 1905 yılında Petersburg'ta yapılmıştır. Eserin giriş yazısında risâlenin, Kur'ân ve mushafın tarihi, Kur'ân'ın i'câzı ve sahabe mushaf-ları hakkında bilgiler içereceği belirtilmektedir¹⁰.

Ancak Cârullâh bu konuları ele almadan önce, risâlenin başlarında, eğitim sistemi ve ıslâhı ile ilgili eleştiri ve önerilerine yer vermiştir. Eserin bu yönü pek bilinmediği ve bize göre eğitimle ilgili görüşleri açısından incelemeyi hak etmiş olması nedeniyle, biz başka bir çalışmamızda bu eseri Cârullâh'ın eğitime yaklaşımları açısından incelemiştik¹¹. Öte yandan bu risâle hakkında kaynaklarda¹² yeterince bilgi verilmemiş olması ve günümüzde yapılmış çalışmalarda¹³ atıfta bulunulmaması, eserin tanıtılmasını ve tefsir ilmi açısından değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Mûsâ Cârullah *Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*'te, Kur'ân'ın Hz. Peygamber zamanında yazıldığını belirttikten sonra, Kur'ân'ın yazılması meselesinin Kur'ân ve Mushaf tarihi ile ilgili bir konu olduğunu, bu işlemin nasıl yapıldığının bilinmesi gerektiğini; zira son dönemdeki birçok yabancı bilginin konuya önem verdiğini söyler; beri taraftan Müslüman âlimlerin bu konuyu önemsemediğinden şikâyet eder. Ona göre yaşadığı dönemde ümmetin en önemli sorumluluklarından biri, din eğitimi veren medreselerde, sadece Nahiv ve Tecvîd ile yetinmeyip Ebû Muhammed Kasım eş-Şâtıbî'nin (590/1193) *el-Kasîd*¹⁴, *el-Lâmiyye*¹⁵ ve

9 Mehmet Görmez, *age*, s. 23-24, 71.

10 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 1.

11 Bkz. Mustafa Şentürk; "*Mûsâ Cârullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif Adlı Eseri Bağlamında*", Atatürk Üniversitesi TAED, sayı: 48, 2012, ss. 257-268.

12 Örnek olarak bkz. Mehmet Görmez, *age*, s. 200; Ahmet Kanlıdere, *agm*, XXXI/215.

13 Örnek olarak bkz. Mustafa el-A'zami, *age*, ss. 1-438; Ziya Şen, *age*, ss. 1-309; Şaban Karataş, *Şiâ'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul, 1996, ss. 1-262; Ali Kaşıkırık, *Kitabü'l-Mesâhif ve Kur'an Tarihi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 1999, ss. 1-78.

14 Cârullah'ın "el-Kasîd" adı ile zikrettiği bu kitap, İbn Abdülber en-Nemerî'nin (463/1071) *et-Tembîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Maâni ve'l-Esânid*'inin Şâtıbî tarafından 500 beyit halinde tanzim edilen bir eseridir. Bkz. Abdurrahman Çetin, "*Kâsım b. Firrüh eş-Şâtıbî*", DİA, XXXVIII/376.

15 Bu eser, *el-Kasidetü'l-Lâmiyye* diye de bilinen ve müellifine nispetle *eş-Şâtıbiyye* diye anılan eser olsa gerekir. Ancak *el-Lâmiyye*'nin asıl adı *Hırzu'l-Emâni ve Vechu't-Tehâni* olup 1173 beyitten oluşmuştur. Eser, Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Teyşir fi'l-Kirâati's-Seb'* adlı eserin manzûm şeklidir. Bkz. Abdurrahman Çetin, *agm*, XXXVIII/376; Fatih Çollak, "*eş-Şâtıbiyye*", DİA, XXXVIII/377. Müellifimiz Cârullah, *eş-Şâtıbiyye*'yi 1907'de Kazan'da şerh ve neşretmiştir. Bkz. Ahmet Kanlıdere, *agm*, XXXI/216.

*el-Akîle'si*¹⁶ ile İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) *et-Tayyibe'si*¹⁷ ölçüsünde, *kırâat vecihleri* ile *mushafların yazılması ilminin* öğretilmesidir¹⁸.

Cârullah, *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*i Şâtıbî'nin *el-Akîle'sinin* tertibine göre yazacağını, ancak yapacağı işin bir şerh olmayacağını, çünkü şerhin faydası değil zararı olduğunu, kendisinin Mushaflar konusunu Allah'ın yardımıyla güvenilir ve muteber kaynaklardan hareketle anlatacağını söyleyerek¹⁹; *el-Akîle'nin* içeriği hakkında bilgiler verir. Buna göre Şâtıbî'nin *el-Akîle'de* Kur'ân'ın Mushaf(lar)da cem'i, Kur'ân'ın i'câzı, yedi harf meselesi, Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanındaki istinsâhı, Mushaf yazısı, Mushafların sayısı gibi konuları işlediğini belirtir²⁰.

Mûsâ Cârullah, bu noktada Zeyd b. Sâbit'in (54/673) yazdığı ve Osman Mushaflarında meşhur olan yazı şekli ile ilgili birkaç hususun bilinmesi gerektiğini söyler. Bunlar düşen yâ/ ı'lar, hemze şekilleri, müenneslik tâ/ ı'sının iki şekli ile (hemze-i) vasl ve kat' meseleleridir. Ona göre bunların hepsi Kur'ân tilâveti konusuna dâhildir ve zâid yâ/ ı'lar, yazıda hemzenin tahfifi, vakıf hemzesi, müenneslik tâ/ ı'sında vakıf ve o ilmin konusu olmayan bazı bâblar Kırâat İlmi Usûlü üzerine binâ edilmiştir²¹.

Aktardığımız bu görüşleriyle konuya ilgisini ızhâr eden Cârullah, *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*te açıkça söylemese de, Kur'ân'daki tahrîf iddialarını ele alıp

16 Cârullah, eserin tam adını da "*Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Makâsüd*" şeklinde zikreder. Bkz. Mûsâ Cârullah, *age*, s. 15. Söz konusu eser, Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni'* adlı eserinin manzûm şekli olup 298 beyittir. *eş-Şâtıbiyyetü's-Sugrâ* ve *Kasîde Râyye* adıyla bilinir. Eserin Hüseyin Rizevî tarafından *Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Makâsüd Tercümesi* adıyla bir tercümesi (İü Ktp. TY, nr. 5868) yapılmış ve bu çeviri üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "*el-Mukni'*", DİA, XXXI/139; Abdurrahman Çetin, *agm*, XXXVIII/376. Bu şerhlerden biri de müellifimiz Cârullah'ın 1908'de Kazan'da neşrettiği şerhidir. Bkz. Ahmet Kanlıdere, *agm*, XXXI/216.

17 *Tayyibetün-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) daha önce kaleme aldığı *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserinin yine kendisi tarafından 799/1397 yılında 1019 beyit halinde manzûm hale getirilmiş şeklidir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "*İbnü'l-Cezerî*", DİA, XX/554. Cârullah, İbnü'l-Cezerî'nin bu eserine bir şerh yazmış ve *Şerhu Tayyibetün-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adıyla Orenburg'ta 1908'de bastırılmıştır. Bkz. Mehmet Görmez, *age*, s. 200.

18 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 11-13.

19 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 15-16.

20 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 13-16. Cârullah'ın bahsettiği bu bilgileri, Şâtıbî manzûm olarak 45 beyit halinde çok kısa olarak özetler. Bkz. Ebû Muhammed Kasım eş-Şâtıbî, "*Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Makâsüd*", Mecmûun Latîfun Metkûn Müştemilu alâ Seb'ati Mütûn fi Fenni'l-Kırâati ve'r-Resmi ve't-Tecvîd li-Kitâbillâhi'l-Meknûn, [y.y. : y.y.], Matbaatü'l-Âmiretiş-Şarkıyye, Kahire, 1308, ss. 173-175.

21 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 18.

onları çürütmeye çalışmasından da hareketle diyebiliriz ki; Bilal Gökür'ün da belirttiği gibi, muhtemelen oryantalistlerin isimlerine yer vermeden ve onları doğrudan muhatap almadan, Kur'an'ın cem edilmesi meselesini özetlemiş ve Nöldeke ile başlatılan tartışmalara cevap vermiştir²².

1.1. *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhıf*te İşlenen Konular

Kur'an'la ilgili ele alınması gerekli ilk bilginin, kıraatler ile Kur'an'ın Mus-hafalara yazılması olduğunu söyleyen²³ Cârullah'ın, eserinde bir tasnif ve bu çerçevede herhangi bir başlık ve(ya) ara başlık kullanılmamakla birlikte, onun iki ana konuyu işlediğini söylemek mümkündür. Bunların biri Kur'an'ın yazılması, cem'i ve istinsâhı diğeri de birinci konu bağlamında Kur'an'da tahrîf iddialarını delilleri ile çürütmeye çalışmasıdır.

1.1.1. Kur'an'ın Yazım Süreci

1.1.1.1. Kur'an'ın Nüzûl Sürecinde Yazılması

Mûsâ Cârullah, bir bilginin korunması için en sağlam seçeneğin o bilginin yazı ile kayıt altına alınması ve haddi-i zâtında yazının beşerin en önemli icâd-larından biri olduğuna geçtikten sonra; Alâk Sûresi'nin 96/3-5. âyetlerine atıfta bulunur: “اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ. / Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini öğreten Rabbin ne yücedir!”. De-vamında Hz. Peygamber'in Kendisi'ne bir âyet nâzil olunca, onu Sahabe'ye okuduğunu, o âyeti onlara ezberlettiğini ve ayrıca vahiy kâtiplerine yazdırdığını belirtir. Alâ 87/6. âyete atıfta bulunarak, Hz. Peygamber'in bu uygulama-sının unutmaktan korktuğu için değil, vahyin yazı ile muhafaza edilmesinin gerekliliğine işaret olduğunu; öte yandan Ankebût 29/49. âyete atıfta bulunarak, Kur'an'ın ezber ile muhafaza edilmesi gerekliliğine değinir. Son olarak

22 Bilal Gökür, *agm*, ss. 13. Gökür ayrıca Kur'an tarihi alanında İslâm âlimlerince çalışma yapılmadığını iddia eden Arthur Jeffery'nin (1893-1959) yaman çelişmesine dikkat çeker. Şöyle ki, Jeffery, 1937 yılında yayınladığı İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (316/929) *Kitâbü'l-Mesâhıf*'ine yazdığı İngilizce önsözde “şaz kıraatleri” kendisine okuttuğu için Mûsâ Cârullâh'a teşekkür etmesine rağmen; Cârullâh'ın 1905'de bastırıldığı ve çalışmamızın konusu olan *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhıf*'e hiç değinmemiştir. Bkz. Bilal Gökür, *agm*, ss. 12-13. İlginç bir şekilde Kanlıdere, Jeffery'nin, Cârullah'ın bu risâlesinin 'Batı'nın edebî kritik metoduna göre yazılmış olduğu' değerlendirmesini yapar. Ancak herhangi bir kaynak belirtmediği için bu değerlendirmeyi doğrulama veya yanlışıma imkânına sahip değiliz. Bkz. Ahmet Kanlıdere, “*Musa Carullah'ın Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler*”, Ölümünün 50 Yıldönümünde Musa Carullah Bigiyef (1875-1949), TDV Yay., Ankara, 2002, s. 224.

23 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 11-12. Ayrıca Mûsâ Cârullah'ın Kur'an'a yaklaşımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İşleyen, *Musa Carullah Bigiyef'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2002, ss. 1-114.

Kur'ân'ın yazılmasının Hz. Peygamber dönemi için bir *ruhsat* ise, O'ndan sonraki dönemde Allah'ın Kur'ân'ın korunacağına dâir vâdini gerçekleştirmek için (Hıcr 11/19) *azîmet* olduğunu, bu sebeple Selef'in icmâ ederek sonrakilere için Kur'ân'ı Mushaflara yazıp çeşitli bölgelere gönderdiklerini; Kur'ân'ı korumak için Selef üzerine ilk farz olan şeyin onu yazmak olduğunu, çünkü Müslümanların İslâm'a karşı kurulabilecek tuzaklara karşı dikkatli olmak zorunda olduklarını, bunu yerine getirmiş olmaları sebebiyle "Kur'ân'ı dağ gibi sağlam kılan" Sahabe'nin, Cuma 62/3. âyete göre de "en hayırlı nesil" olduğunu söyler²⁴.

Cârullah, Kur'ân'a dâir her şeyin Sahabe'nin uygulaması ile meşhur olduğunu, hiç kimsenin Sahabe Mushaflarına vehm ve değişiklik ithâmında bulunamayacağını; zira Mushaf'ın âyet ve sûrelerinin tertîbi ile harf ve kelimelerinin yazılışının Hz. Peygamber (sas) zamanında bilinen uygulamaya göre yapıldığını belirtir. Ona göre Sahabe zamanındaki tertîb ve yazı Hz. Peygamber zamanındaki gibi idi. Her kim Kitâb'a vehm, yazıya ve tertîbe değişiklik izâfe ederse, bu doğru değildir. Okuduğumuz, ezberlediğimiz, Mushaflarda tespit ettiğimiz Kur'ân ile; bizden önce ümmetin okuduğu, ezberlediği, tespit ettiği ve bize ulaştırdığı Kur'ân aynıdır ve onda hiçbir şekilde değiştirme ve(ya) tahrîf söz konusu değildir²⁵.

Vahyin Alâk Süresi'nin ilk beş âyeti ile nâzil olmaya başladığını, sonrasında "fetretü'l-vahy" döneminin yaşandığını ve nüzul sürecinin -İsrâ 17/106 ve Furkan 25/32. âyetlere atıfla- 20 küsur yıl sürdüğünü, bu süreçte bir defada inen sûreler olduğu gibi çoğunlukla kısım kısım inen âyetlerin bulunduğunu hatırlatan Cârullah, Kur'ân'ın yazılış serencâmını özetler.

Buna göre Hz. Peygamber'e bir âyet ya da sûre indiği zaman, onu Sahabe'ye okur ve onlardan ezberlemelerini isterdi; onlar da hemen bildik şekilde Kur'ân'ı ezberlerlerdi. Sahabe buna çok önem verirdi, zira Risâlet Dönemi'nde ve nüzul sürecinde lafzî ezber, en büyük ibâdetlerdendi. Sahabe, bir âyet veya sûreyi ezberlediklerinde, onu Hz. Peygamber'e arz ederler, huzûrunda birden fazla takrîr edip okurlardı, böylece ezberleri de pekişirdi. Sonra başta çocukları olmak üzere, onu Mekke ve Medîneliler ile havâlisine öğretirlerdi. Öte yandan Hz. Peygamber'in Mescidi'nde her gün Kur'ân okunurdu²⁶.

Âyet ve sûrelerin tertîbi meselesine de değinen Cârullah, Ahmed İbn Hanbel ile Ebû Dâvud'ta bulunan hadîslerin²⁷ metnine yer vermeden sadece atıf-

24 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 19-20.

25 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 20.

26 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 21.

27 Bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I/459-460, hadîs nu. 399, I/529, hadîs nu. 499; Ebû Dâvud, Sünen, II/90, hadîs nu. 786.

ta bulunarak, âyetlerin sûre içindeki yerlerini bizzat Hz. Peygamber'in tespit ettiğini, O'nun sûreyi namazda ve namaz dışında okuduğunu ve böylece Sahabe'nin âyetlerin okunuşunu ve tertibini Hz. Peygamber'den öğrendiklerini ve bilinen tertib üzere Kur'an'ı ezberlediklerini kaydeder. Yine Kur'an'ın Vâsile b. Eska'dan gelen 'üç semâvî kitaba bedel olarak verilen *Yedi Uzun Sûre*, iki *Miûn* (yüz âyetli), *Mesânî*, *Hâ-Mîm*'ler ve *Mufassal* olanlar' hadisindeki²⁸ sıraya göre tertib edildiğini belirtir. Ayrıca Muâz b. Cebel'in "*Biz Kur'an'ı Hz. Peygamber'e arz ettik, O da bizden hiç kimsede herhangi bir yanlış bulmadı*" dediğini nakleder²⁹.

Mûsâ Cârullah, Hz. Peygamber'in Kendisi'ne inen her âyeti çoğunlukla parşömen, kâğıt ve levhalar, bazen de hurma dalları üzerine yazan Hz. Ali (40/661), Hz. Osman (35/656), Hz. Ömer (23/644), Zeyd b. Sâbit (54/673), Abdullah İbn Mes'ûd (32/652), Enes b. Mâlik (93/711-12), Abdullah b. Selam (43/663-64) gibi kâtipleri olduğunu; Hz. Peygamber'in bir sûredeki âyetin hangi âyetin ardına yazılacağını söyleyerek, Kur'an'ı bu yazıcılara yüzyüze yazdırdığını ifade eder. Bu duruma örnek olarak da Hz. Ömer'in Müslüman olduğu sırada yazılı bulunan Kur'an parçasını ve Enes b. Mâlik'in "*bunlar, Rasûlullah'tan dinleyip yazdığım ve Kendisi'ne arz ettiğim hadislerdir*" sözünü zikreder³⁰.

Cârullah son olarak Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında bir araya toplanmış ve malûm/mevcûd tertib üzere tertib edilmiş olduğunu, zira Hz. Peygamber'in Kur'an'ın hıfzını, yazılmasını ve tertibini ihmal etmesinin düşünülemediğini, öte yandan Sahabe'nin dinlerinin ve şeriatlerinin esasları olan Kur'an'ı hıfz yolunda ellerinden gelen ve aklın tasavvur edebileceği her şeyi kullandıklarını söyler³¹.

1.1.1.2. Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir Döneminde Cemedilmesi / Mushaflaştırılması

Mûsâ Cârullah, 'dinin kemâlê' erip de İslâm'ın bütün Arap Yarımadası'nda ve yarımada'nın bütün şehir ve köylerinde; Yemen, Bahreyn, Umân ve Necid'in çoğunda, Tay dağlarında, Mudar, Rabîa, Kudâa, Tâif ve Mekke beldelerinde yayıldıktan ve bu coğrafyada bulunanların tümünün Müslüman sonra Rasûlullah'ın vefât ettiğini hatırlatır³². Bütün bu coğrafyada inşa edilen mes-

28 Bkz. Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, IV/62, hadis nu. 2734.

29 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 22-23.

30 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 23-24.

31 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 24.

32 Cârullah'ın verdiği bu bilgileri doğrulayan ifadeler için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul, 1993, I/651-653.

cidlerde Kur'ân'ın okunduğunu, çocuklara ve kadınlara öğretilip yazıldığını söyler. Hz. Peygamber vefât ettiğinde, Müslümanların dinlerinde hiçbir ihtilâfin söz konusu olmadığını, tek ümmet, tek dîn ve tek söylem üzere olduklarını belirtir³³.

Cârullah, daha sonra yönetimi devralan Hz. Ebû Bekir'in (13/634) Fars ve Rûm'a gazveler yaptığını, Yemâme'yi fethettiğini ve insanların Kur'ân okumalarının arttığını söyler. Öte yandan başta Übeyy b. Kâ'b (30/650), Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Abdullah İbn Mes'ûd ve Sâlim olmak üzere, bir kısım sahabenin kendilerine özel Mushaflar edindiklerini; ancak bu durumun Hz. Ebû Bekir döneminde herhangi bir ayrılığa yol açmadığını belirtir³⁴.

Cârullah, bilindiği üzere Esved el-Ansî'nin San'âda, Müseyleme'nin Yemâme'de yalancı peygamberler olarak ortaya çıkması ve ridde olayları ile başlayan fitneler sonucunda; hâfız ve vahiy kâtibi birçok sahabenin şehîd olması üzerine, Hz. Ömer'in Kur'ân'ın tek bir kitapta toplanması zarureti hissettiğini ve bunu Hz. Ebû Bekir ile paylaştığını zikreder. Hz. Ebû Bekir'in iknâ olunca başlarında Zeyd b. Sâbit olmak üzere, hıfz ve zabtı iyi olan hâfizlerden Übeyy b. Kâ'b, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer (74/693), Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (73/692), Abdullah İbn Mes'ûd, Abdullah b. es-Sâib (70/689-90), Hâlid b. Velîd (21/642), Talha b. Ubeydullah (97/715), Sâd b. Ebû Vakkâs (55/675), Huzeyfe b. Yemân (36/656), Sâlim (12/633), Ebû Hureyre (58/678), Sâmit, Ebû Zeyd, Ebu'd-Derdâ (32/652), Ebû Mûsâ el-Eşârî (42/662-63) ve Amr b. Âs'ı (43/664) görevlendirdiğini anlatır³⁵.

Zeyd'in başkanlığındaki bu heyetin Kur'ân'ın cem'inin nasıl olacağı husûsunda ve aralarında iş bölümü yapmak üzere Hz. Ömer'in evinde istişâre ederek; 'her kimde Kur'ân'dan bir şey(ler) yazılı parça varsa onu Mescid'e getirip Kur'ân'ı cem etmekle görevli yazıcılar heyetine teslim etmesi gerektiğini' ilan ettiler. Birçok parça getirildi. Heyet, Hz. Peygamber'in önünde ve huzurunda yazılmış olup-olmadığını tahkik etmeden hiçbir parçayı kabul etmiyordu. Mûsâ Cârullah, yaşananları Zeyd b. Sâbit'in ağzından şöyle anlatır: "Ne zaman ki Tevbe Sûresi'ndeki '...جَاءَكُمْ...³⁶ âyetine³⁶ geldik, onu bulamadık. Araştırdık ve Ebû Huzeyme b. Eus b. Zeyd el-Ensârî'de (37/657) yazılı hâlini bulduk... Ahzâb Sûresi'ne geldiğimizde sayfaları yazarken bir âyeti bulamadım. Halbu-

33 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 25.

34 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 25.

35 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 25-26.

36 9.Tevbe, 128.

ki Rasûlüllah'ın o âyeti okuduğunu duymuştum. Araştırdık ve onu (... مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ) ³⁷ Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'de bulup Mushaf'ta sûredeki yerine ekledik ve böylece Kur'an'ın cem'i tamamlanmış oldu ³⁸. Bu şekilde Kur'an'ın cem'i tamamlanınca, Hz. Ömer bütün hâfizları ve sahabeyi toplayıp Mushaf'ı onlara okumuştur. Ne bu arza esnasında ne de sonrasında Sahabe'den bir itiraz vukû bulmuştur ³⁹.

Önde gelen sahâbilerin icmâından sonra, Hz. Peygamber'in bu tertîbten başka bir tertîb üzere okuduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirten Cârullah, Sahabe'nin bu tertîbi tartışmasız bir şekilde icmâ ile kabul etmiş olmalarının, bu durumu şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesin bir bilgi kabul ettiklerini gösteren en güçlü delil olduğunu söyler. Öte yandan Kur'an'ın cem'i işleminin, İslâm tarihinde meydana gelen önemli hâdise, selefimiz Sahabe'nin ikame ettiği en önemli farz ve Kıyâmet'e kadar onlardan bize kalan en faziletli iş olduğunu söyler. Son olarak Kur'an'ın cem'ini gerçekleştiren Hz. Ebû Bekir'in Mushaf'lar konusunda en büyük ecri alacak kimse olduğunu ifade eder ⁴⁰.

Mûsâ Cârullah, Fars coğrafyasının, Şam'ın, Yarımada'nın, ve Mısır'ın tamamının fethedildiği 10 yıllık Hz. Ömer döneminde; doğuda ve batıda câmiinin inşâ edilmediği, Kur'an'ın yazılmadığı, imamların Kur'an okumadığı ve mekteplerde çocuklara Kur'an'ın öğretilmediği hiçbir belde kalmadığını ve bu süre zarfında Müslümanlar arasında dinde ve fikirde herhangi bir ayrılık yaşanmadığını söyler. Bu noktada bize göre ilginç bir bilgi paylaşan Cârullah, Hz. Ömer vefât ettiğinde, Mısır'dan Irak'a, Şam'a ve Yemen'e kadar, Müslümanların ellerindeki Mushaf sayısının yüz binden fazla değilse bile buna yakın olduğunu söyler ⁴¹, ancak herhangi bir kaynak vermez. Biz yaptığımız bir kaynak taramasında bu bilgiye İbn Hazm'da rastlamış bulunuyoruz ⁴². Ancak bu ifadenin "Kur'an'ın tümünü içeren ve iki kapak arasına alınmış Mushaf" anlamında değil, literatürde yaygın bir biçimde kullanıldığı ve birçok sahabe de bulunduğu şekliyle "yazılı Kur'an parçaları" anlamında olacağını düşünüyoruz.

37 33.Ahzâb, 23.

38 Rivâyetin kritiği ile ilgili olarak bkz. Ziya Şen, *age*, ss. 197-204.

39 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 26-27.

40 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 27-28.

41 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 28.

42 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nabl*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, trs., II/67; İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Âfâk., Beyrut, trs., IV/163.

1.1.1.3. Mushaf'ın Hz. Osman Döneminde İstinsâhı/Çoğaltılması

Hız. Osman döneminde artan fetihlerle birlikte, ümmet arasında, (Kur'ân'ın kıraat farklılıkları üzerinden) ayrılık ve fitne çıkarmak isteyen kimseler nedeniyle, Mushaf'ın çoğaltılması gündeme gelmiş; Hız. Osman, o sırada Medîne'deki sayıları, 12.000'den fazla olan sahabîyi toplamış, mü'minlerin annesi Hafsa'dan Mushaf'ı istemiş ve Zeyd. B. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-Âs (59/679), Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm'dan (43/663-64) oluşan bir heyet kurarak, onları Kur'ân'ın istinsâhı/çoğaltılması ile görevlendirmiştir. Bu heyet, Zeyd'in Hız. Ebû Bekir'in emriyle yazdığı Mushaf'ta herhangi bir değişiklik yapmadan 5 nüsha halinde çoğaltmıştır⁴³.

Mûsâ Cârullah, Hız. Osman Mushaf'ında Enfâl ve Tevbe sûrelerinin tek bir sûre olarak yazıldığını, Çünkü ayrı ayrı yazılmalarının Hız. Peygamber'den gelen açıklamaya uymadığını, Hız. Osman'ın ilk nüshada bu iki sûrenin beraber yazıldığını gördüğü için de buna aykırı davranmadığını söyler. Hız. Osman; Zeyd'i Medîne'ye gönderilen Mushaf'ı, Abdullah b. es-Sâib'i (70/689-90) Mekke Mushaf'ını, Muğîre b. Şihâb'ı (91/709) Şam Mushaf'ını, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'yi (73/692) Kûfe Mushaf'ını ve Âmir b. Kays'ı (?) Basra Mushaf'ını okumakla görevlendirmiştir.

Cârullah, son olarak Hız. Osman Mushaf'ında bulunan her âyetin bu görevlilerin okuduğu üzere okunduğunu, Müslümanların bu Beş Mushaf'tan sayısız nüsha çoğalttıklarını; böylelikle Kur'ân üzerinde hiçbir tuzak ve vehim ihtimali kalmadığını söyler⁴⁴.

1.1.2. Kur'ân Metninde Değişiklik ve(ya) Tahrîf Yapıldığı İddiaları

Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîf'in girişinde belirtilmese de⁴⁵, Mûsâ Cârullah eserinde Kur'ân'da tahrîf iddialarını ele almış ve bu iddiaları delilleriyle çürütmeye çalışmıştır.

Aktardığımız şekilde Kur'ân'ın cem'i ve istinsâhını anlatan Mûsâ Cârullah, Hız. Osman'dan sonra Hız. Ali'nin halîfe olduğunu ve 5 yıl 9 ay bu görevde kaldığını, Hilâfet merkezini Kûfe'ye taşıdığını hatırlatır. Hız. Ali Dönemi'nde Kur'ân'ın bütün câmilerde okunduğunu ve Mushaf'ların O'nun kontrolü altında olduğunu ve Hız. Ali'nin, Mushaf konusunda yaptıklarından dolayı Hız. Ebû Bekir ile Hız. Osman'ı hayırla yâd ettiğini söyler⁴⁶.

Cârullah'a göre eğer bu iki halifenin yaptıkları sırasında Kur'ân'da bir değişiklik, eksilme ya da ekleme olsaydı -ki bu mümkün değildir-, Hız. Ali hilâ-

43 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 28-29.

44 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 29.

45 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 1.

46 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 29.

feti devraldıktan sonra buna tahammül edemezdi. Dolayısıyla ne Hz. Ebû Bekir'in ne de Hz. Osman'ın Ehl-i Beyt hakkında inen bir âyeti kaldırması mümkündür. Eğer Ehl-i Beyt hakkında bir şey inmiş olsaydı, diğer âyetler gibi mütevâtir olarak gelirdi. İnsanlar arasında bilinen ve yayılmış olan bir şeyin gizlenmesi de imkansız ve muhal olurdu⁴⁷.

Mûsâ Cârullah, dinde fesat çıkarmak isteyen ve azınlıkta kalan bir kısım Şîa ulemasından bazı âyetlerin çıkarıldığı yönünde pek kabul görmeyen görüşler nakledilmekle birlikte; İmâmiyye ulemâsının 'Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın hileleriyle (?) Kur'ân'dan çıkarma yapıldığı' iddialarını eleştirdiklerini söyleyerek bunu örneklendirir. Buna göre Şeyh Sadûk Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh (381/991), Seyyid Murtazâ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Mûsevî (436/1044), *Mesâibü'n-Nevâsib*'ta Kadı Nûrullah (1019/1610) ve *Mecmeu'l-Beyân*'da İmam Tabresî (548/1154) -ki bunlar İmâmiyye'nin ve İslâm ümmetinin en önde gelen âlimleridir-, Kur'ân'da değişiklik olduğu iddialarını asla kabul etmemişlerdir. Bu âlimler, Kur'ân'ın detaylarına ve kısımlarına dâir bilginin, tamamı hakkındaki gibi olduğunu, söz konusu iddiaları ortaya atanların bütün Kur'ân'ın kaldırıldığını ileri sürmüş ve bilineni gizlemiş olacaklarını söylemişlerdir⁴⁸.

Cârullah'a göre Kur'ân'da tahrîf yapıldığı yönündeki haberler, İslâm düşmanlarının siyâsî amaçlarına ulaşır çıkar temin etmelerinin ve İslâm Ümmeti'nin birliğinin dağıtılması emellerine kavuşmalarının en kestirme yoludur. Ne yazık ki, dînî literatürde bu tür bâtil haberler yayılmış, hayır ehli bazı insanlar da bunlarla aldanmış ve hadîs dîvanları, rivâyetleri, kitapları ile sünenlerine bu haberleri dâhil etmişlerdir⁴⁹. Ancak Mûsâ Cârullah, Allah'ın bu ümmete âdil kimseleri bahşettiğini, onların da bize "sindirilmiş gıda ile kan arasından çıkan, içimi kolay hâlis süt içirdiklerini"⁵⁰, yani Hz. Peygamber'in sünnetlerinden, uydurma haber ve yalan rivâyetlerini ayıkladıklarını söyler⁵¹.

Mûsâ Cârullah, Kur'ân ve Mushaflar tarihi hakkındaki bütün anlattıklarının gerçek olduğunu, çünkü vâkıyanın böyle cereyan ettiğini, eğer aksini düşünürsek; düşman(lar)ımızın sahte iddialarını kabul etmiş olacağımızı söyler. Hakkı söylemek için sadece olanı aktarmanın yeterli olacağını ve gerçeği, açık seçik olanı terketmenin akla yaraşmayacağını belirtir⁵².

47 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 29-30.

48 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 30. Şîa ve tahrîf iddiası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Karataş, *age*, s. 81-228.

49 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 31.

50 16.Nahl, 66.

51 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 31.

52 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 31.

1.1.2.1. Kur'ân'da Tahrîf İddialarının Çürütülmesi

Mûsâ Cârullah, eserinde Kur'ân'da tahrîf iddialarını çürütmek için kaynaklardan derlediği -kendi ifadesiyle- delilleri aşağıda aktardığımız altı madde halinde özetler.

Birinci Delil: Hz. Peygamber vefât ettiğinde, her bir sahâbînin Kur'ân'dan çokça ezberi vardı. Hatta Sahabe içinde Kur'ân'ın tamamını sağlam bir şekilde hıfz etmiş olan yüzlercesi vardı. Birçokları da Kur'ân'ı yazarak çeşitli bölgelerde yaydı ve bu işi mülkî ve dînî bir görev kabul etti. Daha sonra (Hz. Osman döneminde) Mushaflar yazıldı ve birçok şehre ulaştırıldı. Eğer herhangi bir kelime ya da harfte bir değişiklik ve(ya) tahrîf söz konusu olsaydı, bu durum ortaya çıkar ve ümmet harekete geçip Mushafları cem edenleri şiddetle cezalandırırdı. Öte yandan birçok insan da olası tahrîf nedeniyle irtidât ederdi. Çünkü yanlışlıkla da olsa, Kur'ân'da meydana gelebilecek en küçük değişiklik ya da tasarruf, fikirleri altüst edecek ve fesâd ehlinin, Kur'ân'ın Allah'tan gelmediği düşüncesini yaymalarına cesaret verecekti. Ancak bugüne kadar ne Müslüman ne de gayr-i müslim, hiçkimseden Kur'ân'da değişiklik yapıldığına dâir herhangi bir rivâyet işitilmemiştir. Eğer Kur'ân'da ilk zamanlar en küçük bir değişiklik olmuş olsaydı; tabiattaki değişim/gelişim kanunu gereği, sonraki asırlarda çok daha fazla değişiklikler olurdu. Ancak Kur'ân'ın üzerinden (Cârullah'ın yaşadığı zamana göre) 13 asırdan fazla bir zaman geçmesine ve Mushafların yeryüzünün her yerine yayılmış olmasına rağmen, diğerinden bir harf bile farklı olan tek bir Mushaf dahî bulunmamıştır⁵³.

İkinci Delil: Kur'ân, Nübüvvet'in en büyük delilidir. Din, Kur'ân'la zuhûr etmiş ve Müslümanlar onunla yücelmiştir. Öte yandan Kur'ân kendisine boyun eğdiren, emirlerine itaat edilen ve hükümleriyle amel edilen bir mucizedir. O nedenle Ümmet'in Kur'ân'dan tek bir harfin bile değiştirilmesine râzî olması mümkün değildir⁵⁴.

Üçüncü Delil: Her kim Sahabe'nin tarihini inceler ve sahîh hadîs kaynaklarına bakarsa, görür ki Sahabe, Kur'ân'ın hıfzı/muhafazası konusunda gayet özen ve ihtimâm gösterirken; hadîs ve rivâyetlerin toplanması ve yazılması hususunda (Kur'ân'la bir karışıklık olmasın diye) başlarda aynı özeni göstermemiştir. Akıl kesin olarak hüküm verecektir ki, Kur'ân'ın hıfzı, cem'i ve sayfalarda yazılması neticesinde, Kur'ân'da bir karışıklık ve(ya) değişiklik olması mümkün değildir. Kaldı ki câhiliye şiiirleri bile böyledir. Kur'ân da onlar gibi ezberlenmiş ve korunmuştur. Şiirde imkânsız olan şeyin Kur'ân'da olduğunu ileri sürmek nasıl mümkün olur?! Zira Kur'ân nübüvvetin delili, şeriatın nuru, ümmetin sığınağıdır ve en doğru, en sağlam şekilde korunmuştur⁵⁵.

53 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 32.

54 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 32-33.

55 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 33.

Dördüncü Delil: Kur'ân ve Kur'ân ilimleri her şeyin üstünde olup en meşhur ve mütevâtir olaylardandır. Müslümanlar, ilk zamanlarda Kur'ân'ın âyet, sûre, fâsıla ve kısımlarını öğrenmek, Kur'ân'ı korumak, okumak ve kırâat vecihlerini iyi öğrenip hüküm çıkarmak; daha sonraları ise İslâm'ın öğretilerini açıklamak, tefsîrini öğrenmek, kapalı ve garîb kelimelerine vukûfiyet sağlamak, belâgat ve fesâhati ile güzel üslûbunu ve tertîbini öğrenmek, okunmasından zevk almak, Kur'ân'ı (hâfızasında) taşıma şerefine nâil olmak... için ezberlemişlerdir. Dolayısıyla böylesine yüce gayret ve amaç sahiplerinin Kur'ân'da tahrîf yaparak onu değiştirmek ve yerine başka bir şey koymak husûsunda birleşmeleri mümkün değildir⁵⁶.

Beşinci Delil: Kur'ân'ın cem edilmesi konusunda, Risâlet Asrı'nda ile takip eden Sahabe ve Tâbiûn Dönemleri'nde eksik bir şey bırakılmamıştır. Tâbiûn ulemâsı arasında Kur'ân'ın tamamını ezbere bilmeyen kişi sayısı az olduğu gibi, bu dönemde bir kişi onbinlerce hadîs ezberlemedikçe, söz sahibi sayılmazdı. Bu kimseler, her zaman ve mekanda hâfız sahâbîleri takip etmiş ve her nerede bir âyeti Kur'ân'ın indiği lehçelerinden biri üzere ezbere bilen bir sahâbî varsa, ona gitmişler ve Hz. Peygamber'in önünde okunmuş olan kırâati ondan almışlardır. Yine bu dönemde tecvîd, kırâat ve dînî ilimler geliştirilip bunların temelleri atılmıştır. Bu çerçevede Ulûmu'l-Kur'ân'ı bilen bir kimse; Kur'ân'ın yazısını, anlama yöntemlerini, rivâyet ihtilâflarını ve Kur'ân'da herhangi bir tasarrufun söz konusu olmadığını bilir. Bütün bunlardan sonra, Kur'ân'da tahrîf olduğu iddiasını kabul etmek, mümkün değildir⁵⁷.

Altıncı Delil: Bilindiği üzere müşriklerle beraber Yahûdiler, genelde mü'minlerin özelde de Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarıydı⁵⁸. Onlar her dâim Hz. Peygamber'i ve mü'minleri gözlemekte ve aralarında fitne çıkarmaya çalışmaktaydılar. Eğer Yahûdiler Kur'ân'da en küçük bir tahrîf ve(ya) değişiklik görselerdi, bunu bütün kabîleler arasında yayarlardı. Hadd-i zâtında onların Müslümanları ithâm etmek ve İslâm âleminde tefrika çıkarıp ümmetin birliğini dağıtmak için en önemli fırsatları, bu olurdu. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in şehri Medîne, münafıklarla doluydu ve onlar insanları îmândan döndürmek için bir sebep olarak göstermek üzere, her an Hz. Peygamber'den sâdir olacak bir hatayı bekliyorlardı.

Öte yandan Ümmet, Peygamber'inin sözlerini süzgeçten geçirip elemiş, onları dikkatli bir araştırma ve tenkîde tâbi tutmuştur. Rabbî'nin sözlerine ise çok daha fazla özen göstermiş, dîne ve Kur'ân'a sarılmıştır. Dolayısıyla

56 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 34.

57 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 34-35.

58 5.Mâide, 82.

Kur'ân'da en küçük bir değişiklik olsa, onun Kur'ân'dan olmadığı bilinirdi. Kaldı ki, Ümmet'in herhangi bir âlimi bile bir şiir beytini duysa, onun cahiliyeden falancanın sözünden alınmış olduğunu anlar da, Kur'ân'da bir değişiklik ya da ekleme olsa veyahut bir âyet Kur'ân dışında kalsa, onu mu anlamayacak⁵⁹!?

* * *

Mûsâ Cârullah, “işte eseri nazmeden (Şâtıbî)'nin, 'Kur'ân'a vehm ve değişme izâfe eden kimse yanılmıştır⁶⁰ sözünün bizce açıklaması böyledir” diyerek, Kur'ân ve Mushaf tarihini ile ilgili daha çok konu bulunduğunu, ancak onları (bu eseri takip edecek) başka bir cilde bıraktığını ve yazacağı bu eserin; Mushaf tarihi, İ'câzül-Kur'ân ve Kur'ân'la ilgili diğer ilimleri kapsayacağını söyler⁶¹. Ancak Cârullah, Görmez'in de ifade ettiği gibi bunu gerçekleştirememiştir⁶². Öte yandan Cârullah'ın Türkçe olarak yazdığı *Tashîh-i Resm-i Hatt-ı Kur'ân*'ı 1909'da, Arapça olarak yazdığı *Tertîbü's-Süveri'l-Kerîme ve Tenâsübühâ fi'n-Nüzûl ve fi'l-Mesâhîfi* de 1944'te basılmıştır⁶³. Ancak Kur'ân ve kırâat ilmiyle ilgili olsalar da, bu eserlerin *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîfi*'nin devamı niteliğinde olup-olmadığını veya en azından Mûsâ Cârullah'ın eserleri bu niyetle kaleme alıp-almadığını doğrulama imkânına sahip değiliz.

2. *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîfi*'nin Tefsîr İlmi Açısından Değeri

Mûsâ Cârullah, aktardığımız gibi, bu risâlede Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sinin serhini değil, kaynaklardan derlediği bilgileri bu risâlenin tasnîfine göre yapacağını; Şâtıbî'nin *el-Akîle*'de Kur'ân'ın cem'i, i'câzı, yedi harf meselesi, Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanında yapılan işlemler, Mushaf yazısı, Mushaf'ların sayısı gibi konuları işlediğini söyler⁶⁴. Şâtıbî, *el-Akîle*'de Cârullah'ın bahsettiği bu bilgileri 2 sayfa ve 45 beyit halinde çok kısa olarak özetledikten sonra; ayrı bâblar halinde Mushaf yazısında Bakarâ'dan A'râf'a, A'râf'tan Meryem'e, Meryem'den Sâd'a ve Sâd'tan Nâs'a kadar isbât ve hazfedilen harfleri, mahzûf ve zâid hemzeleri, yâ ile vâv'ın isbât ve hazfı, hemzenin yazılışı, elif ve vâv'ın yazılışları, vasıl ve kat' hemzeleri... gibi konuları ele alır⁶⁵. Cârullah'ın, *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîfi*'te Kur'ân'ın cem'i ve istinsâhı

59 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 35-37.

60 Şâtıbî'nin “و لم يصب من أضاف الوهم والغيرا” şeklindeki bu sözü için bkz. Şâtıbî, *age*, s. 173.

61 Mûsâ Cârullah, *age*, ss. 37-38.

62 Mehmet Görmez, *age*, s. 71.

63 Ahmet Kanlıdere, *agm*, XXXI/215-216.

64 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 13-16.

65 Şâtıbî, *Akiletü Etrâb...* ss. 173-190.

ile Kur'an'daki tahrif iddialarını işlediği göz önüne alınırsa, sadece Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sine bağlı kalmadığı ve kendi ifadesiyle kaynaklardan derlediği bilgileri güzel bir şekilde özetlediği söylenebilir.

Dipnotlandırmasını ve kaynak göstermesini günümüz kriterlerine göre yapmasa da; Cârullah'ın, Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sinden başka, Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni*' ve *el-Muhkem*'i, İbnü'l-Bennâ el-Merâkeşî'nin *Urvânü'd-Delîl*'i ve Süyûtî'nin *Kütübü'l-Akrân*'ı ile *el-İtkân*'ın ilgili bölümüne atıfta bulunduğu görülmektedir⁶⁶. Bu da bize göre bir risâle ölçeğindeki *Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhıf*'in, kaynakları açısından yeterli olduğu anlamına gelir. Öte yandan Cârullah'ın bu eserinde Kur'an tarihine dâir klasik kaynaklardan farklı olarak, ilave ve(ya) aykırı bir bilgi olmadığı belirtilmelidir.

Arapça olarak yazılmış olan *Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhıf*'in bazı ifade ve deyimlerinde anlatım bozukluklarının olduğu ve eserde Arapça ifadelerin yer yer Türkçe mantığı ile düşünülüp yazıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, - tahmin edileceği üzere- bir Kazan Türkü olan Mûsâ Cârullah'ın ana dilinin Arapça olmamasıdır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Cârullah, bu risâlede iki ana konuyu işlemiştir: Biri Kur'an'ın yazılması, cem'i ve istinsâhı, diğeri de birincisi bağlamında Kur'an'da tahrif iddiaları ve bunların delilleri ile çürütülmesidir. Bu çerçevede eserin; Kur'an'ın inzâli, hıfzı ve yazılmasından, kitaplaşması ve çoğaltılmasına kadar olan aşamaları, -bize göre- başarılı bir biçimde özetlediği görülmektedir. Öte yandan Kur'an ve Mushaf tarihi bağlamında işlenen yedi harf ve kırâatler konusuna temas etmediği ve bu durumun eser için bir eksiklik oluşturabileceği belirtilmelidir. Ancak bunun Cârullah'ın hedefi ile ilgili olabileceği ve bu hedefin, muhtemelen tahrif iddiasını ve Kur'an hakkında oluşabilecek şüpheleri bertaraf etmek için; Kur'an'ın yazılması, kitaplaşması ve çoğaltılması ile tahrif iddialarının çürütülmesini incelemek olduğu söylenebilir.

Eserde İ'câzü'l-Kur'an'a ve sahabe Mushaflarına dâir bilgi verileceği söylenmekle beraber; Kur'an'ın i'câzına değinilmemiş, sahabe Mushaflarına ise sadece bir paragraf ile atıfta bulunulmuştur⁶⁷. Esasında başlı başına ayrı bir konu olan İ'câzü'l-Kur'an'ın, doğrudan Kur'an ve Mushaf tarihi kapsamına girmediği ve dolayısıyla bu konunun eserde işlenmemesinin bir eksiklik olmayacağı söylenebilir. Yine ayrı bir konu olan Sahabe Mushafları meselesinin ayrıntılı bir şekilde işlenmesinin, eserin sınırlarını zorlayacağı düşünülmüş olmalıdır.

66 Mûsâ Cârullah, *Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhıf*, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg, 1323/1905, s. 18.

67 Mûsâ Cârullah, *age*, s. 25.

Mûsâ Cârullah, girişte belirtmese de *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîf*te Kur'ân'da tahrîf iddialarını ele almış ve ileri sürdüğü delillerle bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır. Tahrîf iddiasının başlarda içerden ve aşırı bir takım Şîi grupların, modern dönemde ise daha çok Kur'ân etrafında şüphe(ler) oluşturmak isteyen müsteşrikler tarafından ortaya atılan bir durum olduğu göz önüne alınır; konunun bu eserde ele alınması ve dolayısıyla eserin önemi daha iyi anlaşılacaktır. O bakımdan bu risâlenin sadece Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sinin bir özeti değil de, *el-Akîle* temel alınarak çağının ihtiyacına göre hazırlanmış faydalı bir eser olduğu belirtilmelidir.

Öte yandan Kur'ân'ın, Kıyâmet'e kadar korunacağına⁶⁸ dâir inancımıza ilâveten, delilleri objektif ölçüler açısından değerlendirmek gerekirse, şunlar söylenebilir: Kabul etmek gerekir ki, Kur'ân'ın herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze geldiğinin müdellel olabilmesi için, nüzûlünden günümüze, ya da hiç değilse yazılı olarak dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmasına kadar; ezberlenmesi, yazılması ve çoğaltılması aşamalarında -yazının gelişme evreleri dışında- özüne müteallık bir değişikliğin olmadığını gösterilmesidir. Bu açıdan bize göre Cârullah'ın Kur'ân'da tahrîf iddialarını çürütmek için ileri sürdüğü ve altı madde halinde özetlediği delillerin yeterli olduğu söylenebilir.

Cârullah'ın *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîf*i öğrenciliğinde yazdığı, bu nedenle çok derinlikli ve ilmî nitelikte bir risâle olmadığı düşünülebilir. Buna karşın Kur'ân'ın kaynağının sorgulandığı, müsteşriklerin çalışmalarını bu alana yönlendirdiği dönemde, onlara yeterli bir cevap niteliği taşıdığı ve esere önem kazandıran husûsun bu olduğu belirtilmelidir.

Sonuç

Mûsâ Cârullah'ın, *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhîf*te Kur'ân'ın cem'i, istinsâhı ve Kur'ân'daki tahrîf iddiaları ile bu iddiaların çürütülmesi için ortaya konulan delilleri işlediği ve sadece Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sine bağlı kalmadığı, kaynaklardan derlediği bilgileri güzel bir şekilde özetlediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, eserin ismi ile muhtevâsı arasında bir uyum olduğu kabul edilecektir.

Cârullah'ın, bu risâlede yedi harf ve kırâatler ile Kur'ân'ın i'câzını işleyeceğini belirtmiş olduğu halde bu iki konuya temas etmemesini; onun öncelikli hedefinin, Kur'ân'ın yazılması, kitaplaşması ve çoğaltılması ile tahrîf iddialarının çürütülmesi ve i'câzül-Kur'ân'ın, doğrudan Kur'ân ve Mushaf tarihi kapsamına girmemesi ile açıklanabileceğini ve bu durumun eser için önemli bir eksiklik olmayacağını düşünüyoruz.

68 15.Hicr, 9.

Cârullah, aktardığımız gibi, Kur'ân ve Mushaflar tarihi ile ilgili diğer konuları bu risâleyi takip edecek başka bir cildte ele alacağını belirtmiş, ancak eserin devamı gelmemiştir. Bunu doğrulayacak bir veriye sahip değiliz ama, belki de bu niyetini Türkçe olarak yazdığı ve 1909'da basılan *Tashîh-i Resm-i Hatt-ı Kur'ân*'ı ve Arapça olarak yazdığı, 1912 ve 1944'te basılan *Tertîbü's-Süveri'l-Kerîme ve Tenâsübühâ fi'n-Nüzûl ve fi'l-Mesâhif*i ile gerçekleştirmek istemiştir.

Sonuçta *Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*'in, işlediği konular itibarıyla, hem tefsir ilmi açısından yeterli hem de çağındaki tartışmalara ışık tutacak ve Kur'ân hakkında oluşabilecek şüpheleri bertaraf edebilecek ve böylece ana hatlarıyla hem Cârullah'ın çalışmamızda aktardığımız hedefleri ve hem de Ümmet açısından çağının ihtiyacına cevap verecek nitelikte bir eser olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Altıkulaç, Tayyar; *"İbnü'l-Cezeri"*, DİA.

_____ ; *"el-Mukni"*, DİA.

A'zami, Muhammed Mustafa; *Kur'ân Tarihi* (Çev. Ömer Türker, Fatih Serenli), İz Yay., İstanbul, 2006.

Balaban, Mustafa Rahmi; *"Musa Carullah, 1875-1949; Hayatı, Felsefesinden Birkaç Çizgi, Eserleri"*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, I/1-4, 1953.

Cârullah, Mûsâ; *Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg, 1323/1905.

Çetin, Abdurrahman; *"Kâsım b. Firrûh eş-Şâtubî"*, DİA.

Çollak, Fatih; *"eş-Şâtubîyye"*, DİA.

Ebû Dâvud es-Sicitânî (275/889), *es-Sünen*, (Thk. Şuayb el-Arnâvût, vd.), Müessesetü'r-Risâle, 1430/2009, yrs..

Görmez, Mehmet; *Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

Gökkır, Bilal; *"Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'an'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar"*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 27.

Hamidullah, Muhammad; *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul, 1993.

İbn Hanbel, Ahmed (241/855); *el-Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnâvût, vd.), Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, yrs..

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1064); *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nabl*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, trs..

_____ ; *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Âfâk., Beyrut, trs..

İşleyen, Ahmet; *Musa Carullah Bigiyef'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2002.

Kanlıdere, Ahmet; "Musa Carullah'in Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", Ölümünün 50 Yıldönümünde Musa Carullah Bigiyef (1875-1949), TDV Yay., Ankara, 2002.

_____ ; "Mûsâ Cârullah", DİA, İstanbul, 2006.

Karataş, Şaban; *Şi'a'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul, 1996.

Kaşıkırık, Ali; *Kitabü'l-Mesâhif ve Kur'an Tarihi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Keskioğlu, Osman; "Mûsâ Cârullah (1875-1949) Hayatı, Görüşleri Ve Eserleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, 1964.

Maşalı, Mehmet Emin; "Mushaf", DİA.

Öztürk, Mustafa; "Zerkeşi'nin Kaynakları -el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme-", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 3, sayı 2, 2003.

Sönmezsoy, Selahattin; *Kur'an ve Oryantalistler*, Fecr Yay., Ankara, 1998.

Süمرتaş, Burhan; "Mehmed Şerefeddin Yalıtıkaya'nın (1879-1947) Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm'i Üzerine Bir Değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sayı: 39.

Şâtîbî, Ebû Muhammed Kasım (590/1193); "Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esnâ'l-Makâsid", Mecmûun Latifun Metkûn Müştemilu alâ Seb'ati Mütûn fî Fenni'l-Kırâati ve'r-Resmi ve't-Tecvîd li-Kitâbillâhi'l-Meknûn, [y.y., y.y.], Matbaatü'l-Âmiretiş-Şarkıyye, Kahire, 1308.

Şen, Ziya; *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007.

Şentürk, Mustafa; "Mûsâ Cârullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif Adlı Eseri Bağlamında", Atatürk Üniversitesi TAED, 2012, sayı: 48.

Taberânî, Ebu'l-Kasım (360/971), *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (Thk. Hamdî b. Abdülmecîd) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1984.